

teşbihle tenzih arasında mâkul bir çözümler getirdikleri söylenebilir. Her ne kadar Mu'tezile ve Şîa âlimleri kelâm-ı nefsiyi reddedip bunun ilim sıfatıyla aynı şey olduğunu söylemişse de bütün ayrıntılarıyla ilâhî sıfatların mahiyetini bilmenin aklın sınırları dışında kaldığını dikkatten uzak tutmamak gerekir.

Halku'l-Kur'an meselesi klasik kelâm kitapları içinde yer aldıktan başka müstakil bazı kitaplara da konu olmuştur. Buhârî'nin *Halķu ef'âli'l-'ibâdî*, İbn Kuteybe'nin *el-İhtilâf fi'l-lafz*, Ebû Ca'fer el-İskâfî'nin *İşbâtü halki'l-Kur'an ve er-Red 'alâ men enkere halka'l-Kur'an*'ı (İbnü'n-Nedim, s. 213), İbrâhim el-Harbî'nin *Risâle fi enne'l-Kur'an ğayru maħlûk'u* (Sezgin, VIII, 171), İbnü'r-Râvendî, Ebû Mûsâ el-Murdâr, İbn Keysân el-Esam, Hişâm b. Amr el-Fuvâtî, Humeyd b. Saîd b. Bahtiyâr gibi müelliflerin *Halķu'l-Kur'an* adlı kitapları (İbnü'n-Nedim, s. 207, 214, 217, 220), Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın *İzâhu'l-beyân fi mes'ele'ti'l-Kur'an*'ı (İbn Teymiyye, *Min-hâcü's-sünne*, II, 74), Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin *Nefyü halki'l-Kur'an*'ı (Sübkî, V, 140), Fahreddin er-Râzî'nin *Halķu'l-Kur'an beyne'l-Mu'tezile ve Ehli's-sünne'si* (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ, Beyrut 1992), Muhammed el-Vefâî'nin *Vâzihu'l-burhân fi'r-red 'ale'l-kâ'ilin bi-halki'l-Kur'an*'ı (*İzâhu'l-meknûn*, II, 699), İbnü'l-Cevherî'nin *ed-Dürrü'n-nazîm fi tahkiq'i'l-ke'lâmî'l-kadîm*'i (a.g.e., I, 453), Abdülfettâh Ebû Gudde'nin *Mes'ele'tü halki'l-Kur'an ve egeruhâ fi şufûfi'ruvâtı*' (Halep, ts.) ve Ahmed b. Süleyman en-Neccâd'ın *er-Red 'alâ men yekülü el-Kur'an maħlûk* (Küveyt 1980) ile Ahmed Abdurrahman İbrâhim'in *Halķu'l-Kur'an* (Kahire 1986) adlı eserleri bunlar arasında zikredilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Enbiyâ", 10; a.m.f., *Halķu ef'âli'l-'ibâd* (*Aķâ'idü's-selef* içinde), s. 118-165; Müslim, "Zikir", 54-55; Ahmed b. Hanbel, *er-Red 'ale'z-zenâdika ve'l-Cehmiyye* (*Aķâ'idü's-selef* içinde), s. 66-100; Câhiz, *Resâil*, Kahire 1979, I, 294-295; III, 293, 295, 347; İbn Kuteybe, *el-İhtilâf fi'l-lafz* (*Aķâ'idü's-selef* içinde), s. 245-249; a.m.f., *'Uyûnü'l-ahbâr*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Kitâbî'l-Arabî), II, 148; Dârimî, *er-Red 'ale'l-Cehmiyye* (*Aķâ'idü's-selef* içinde), s. 259, 334-337; a.m.f., *er-Red 'ale'l-Merîsî* (*Aķâ'idü's-selef* içinde), s. 452, 470, 482; Eş'arî, *el-İbâne* (Arnaût), s. 51-76; a.m.f., *Maķâlât* (Ritret), s. 191-194, 516-517, 582-585; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 58-59; Âcurrî, *eş-Şerî'a* (nşr. M. Hâmîd el-Fikî), Beyrut 1403/1983, s. 75-87; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdü), s. 207, 213, 214, 217, 220; Bâkullânî, *et-Temhîd* (Ebû Rîde), s. 268-271, 283-284; İbn Fûrek,

Mücerredü'l-maķâlât, s. 60-61; Kâdî Abdülcebbâr, *Tabaķâtü'l-Mu'tezile* (*Fazlü'l-i'tizal* içinde, nşr. Fuâd Seyyid), Tunus 1389/1974, s. 156-157; a.m.f., *el-Muħtaşar fi usûli'd-dîn* (*Resâ'ilü'l-'adl ve't-tevhîd* içinde, nşr. Muhammed Amâre), Kahire 1971, I, 193-195; a.m.f., *el-Muġnî*, VII, tür.yer.; a.m.f., *Şerhu'l-Uşûli'l-hamse*, s. 528-531; İbn Hazm, *el-Faşl*, III, 17-18; a.m.f., *el-Uşûl ve'l-fürû'*, Beyrut 1984, s. 196-197, 201; Beyhakî, *el-Esmâ' ve's-şifât* (İmâdüddin), I, 299-300, 305, 314, 373-398, 406; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Mu'temed fi usûli'd-dîn* (nşr. Vedî' Zeydân Haddâd), Beyrut 1974, s. 87, 89, 155-156; Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî, *Uşûlü'd-dîn* (nşr. H. P. Linss), Kahire 1383/1963, s. 54, 57-58, 60-63, 66; Râgib el-İsfahânî, *el-Fîtikâdât* (nşr. Şemrân el-Tâlîbî), Beyrut 1988, s. 29-30, 170-174; Neseî, *Tebşiratü'l-edille* (Salamé), I, 259-261, 284-299; İbn Ebû Ya'lâ, *Tabaķâtü'l-Hanâbile*, I, 29, 32; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-'Avâsım* (Tâlîbî), s. 293-295; İbn Rüşd, *el-Keşf 'an menâhici'l-edille* (*Felsefetü İbn Rüşd* içinde), Kahire 1388/1968, s. 82-83; İbnü'l-Cevzî, *'Acâ'ibü 'ulûmi'l-Kur'an* (nşr. Abdülfettâh Âşûr), Kahire 1986, s. 47; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtiħu'l-ğayb*, III, 233; XVII, 179; XXII, 140-141; XXIV, 244; XXVII, 186-188; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 75; İbn Teymiyye, *Mecmû'atü'r-resâ'il*, III, 334-335, 353-358, 395, 401-402, 429-432, 440-441, 479; a.m.f., *Der'ü te'aruzi'l-'aķl ve'n-naķl* (nşr. M. Reşâd Sâlim), Riyad 1981, I, 256-268, 305-306; a.m.f., *Min-hâcü's-sünne* (nşr. M. Reşâd Sâlim), Riyad 1406/1986, II, 74; Sübkî, *Tabaķât*, II, 38-56, 110, 118-119, 164, 229; V, 140; Teftâzânî, *Şerhu'l-Maķâsîd*, II, 73-74; İbnü'l-Vezîr, *İşârü'l-hak 'ale'l-halk*, Beyrut 1983, s. 119; İbnü'l-Murtazâ, *Tabaķâtü'l-Mu'tezile*, s. 124; Beyâzîzâde, *İşârâtü'l-merâm*, s. 175-176; Seffârîni, *Levâmi'u'l-enuvâri'l-behiyye*, Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-İslâmî), I, 162-167; Âlûsî, *Râhu'l-me'âni*, I, 16-18; İzmîrli, *Yeni İlm-i Kelâm*, II, 113-120; Ahmed Ferîd Rifâî, *'Asrû'l-Me'mûn*, Kahire 1928, I, 395; Ahmed Emîn, *Đuħa'l-İslâm*, Beyrut 1933, III, 31-43, 161-163; Reşîd Rızâ, *Tefsirü'l-menâr*, IX, 174-183; *İzâhu'l-meknûn*, I, 453; II, 699; De Lacy O'leary, *İslâm Düşüncesini ve Tarihteki Yeri* (trc. Yaşar Kutluay), Ankara 1959, s. 44; T. J. de Boer, *İslâm'da Felsefe Tarihi* (trc. Yaşar Kutluay), Ankara 1960, s. 36; Sezgin, *GAS*, VIII, 171; Abdurrahman Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyin*, Beyrut 1979, I, 160; Zühdf Hasan Cârullah, *el-Mu'tezile*, Beyrut 1399/1979, s. 30-31, 83-84; M. Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 224-225, 305-307, 349-359; Mahmûd Kâmil Ahmed, *Mefhûmü'l-'adl*, Beyrut 1983, s. 248-283; A. S. Tritton, *İslâm Kelâmı* (trc. Mehmet Dağ), Ankara 1983, s. 59; Ahmed Mahmûd Subhî, *Fî 'ilmi'l-ke'lâm*, Beyrut 1405/1985, I, 134, 196-198; M. Ali Ebû Reyân, *Târîhu'l-fikri'l-felsefi fi'l-İslâm*, İskenderiye 1986, s. 308; M. Ramazan Abdullah, *el-Bâķillânî ve ârâ'u-hü'l-ke'lâmiyye*, Bağdad 1986, s. 525-526, 534-538; Âmine M. Nasîr, *Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî*, Kahire 1987, s. 150-153; M. Mekki el-Âmilî, *el-İlahiyyât*, Beyrut 1410/1989, I, 189-219; Yusuf Şevki Yavuz, *İslâm Akaidinin Üç Şahsiyeti*, İstanbul 1989, s. 34-41; M. Ebû Zehre, *Târîhu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye*, Kahire, ts. (Dârü'l-Fikri'l-Arabî), I, 157-159, 197.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

HALKULVÂDÎ

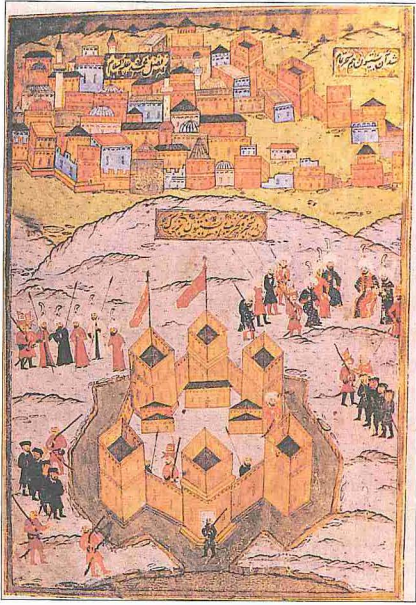
(حلق الوادي)

Tunus'ta

Akdeniz kıyısında

tarihî öneme sahip bir kasaba.

Tunus'un kuzeyinde, Tunus gölü ile körfezi arasında uzanan dil üzerinde yer alır. İtalyanlar'ın La Goletta, Fransızlar'ın La Goulette, Araplar'ın Halkulvâdî, Osmanlılar'ın Halkulvâd şeklinde adlandırdıkları kalenin bulunduğu yerdeki ilk istihkâmın Kartaca şehrinin yıkılmasından sonra gerçekleştirildiği sanılmaktadır. Ortaçağ'da fazla bir etkinliği görülmeyen kale mahallî bazı beylerin, kabile reislerinin Akdeniz'de ticaret yaptıkları sırada giderek önem kazanmaya başladı. Fakat bu özelliği dışında dikkat çekici tarihî olaylara sahne olmadığı için tarihçiler, coğrafyacılar ve seyyahlar eserlerinde buradan pek söz etmemişlerdir. Yalnız XII. yüzyılda İdrîsî, malların kaleden 10 km. uzaklıktaki Tunus şehrine altı düz gemilerle aktarıldığını yazar. Daha sonraki dönemlerde kanal girişinin bir kale yapılarak korunduğu belirtilir. XVI. yüzyılın başlarında Tunus kıyıları hakkında bilgi veren Pîrî Reis burayı anlatırken şehrin önünde sığ göle Halkulvet dendiğini, buradan sandalla veya karadan dolaşarak Tunus'a varıldığını, tüccar gemilerinin bu gölün Akdeniz'e açıldığı limanda beklediğini, buranın açık bir körfez oluşu sebebiyle dışarıdan düşmanın zorla girip çıktığını, bu yüzden önceleri deniz kenarına bir burç inşa edilmiş olduğunu, fakat İspanyollar'ın kıyıdaki bazı kaleleri ele geçirmesi üzerine Tunus sultanının bu burcu yıktırdığını belirtir (*Kitâb-ı Bahriyye*, III, 1363, 1366). Sözü edilen bu yer muhtemelen Halkulvâdî Kalesi'nin ilk nüvesidir. Nitekim 1510 yılında Tunus'ta hüküm süren Benî Hafs hânedanından Sultan Muhammed'in himayesine giren Oruç ve Hızır (Barbaros Hayreddin Paşa) kardeşler, ele geçirecekleri ganimetin beşte birini vermek şartıyla ondan burayı üs olarak kullanma hakkını almışlardı. Fakat 1516 yılında Cezayir'i zaptetmeyi başaran Oruç Reis'in ölümünden (1518) sonra güçlü İspanyol donanmasının ilk hedefini teşkil eden Halkulvâdî muhtemelen bu sıralarda yıkılmıştır. Ancak Hızır Reis'in Osmanlı deniz kuvvetlerinin kumandanı oluşunun ardından 1534'te Tunus'la birlikte burası da Osmanlı hâkimiyeti altına alındı ve yeniden tahkim edildi. Bir yıl sonra İmparator V. Karl (Ca-

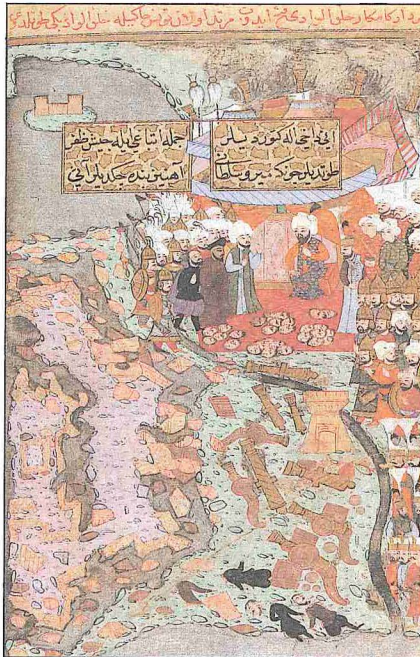
Halkulvâdi Kuşatması'nı gösteren bir minyatür (Şehnâme-i Selim Han, TSMK, III. Ahmed, nr. 3595, vr. 150)

rolus Quintus, Charles Quint, Şarlken) tarafından düzenlenen birleşik Haçlı donanmasınınca zaptedildi ve buraya bir askerî güç yerleştirildi. Böylece sığ ve kullanışsız gözûyle bakılan Halkulvâdi Limanı ve Kalesi bu tarihten itibaren özel bir önem kazandı. Halkulvâdi 1535'ten 1574'e kadar İspanyol idaresinde kaldı. Bu dönemde müstahkem bir kale haline getirildi, İspanyollar'ın Akdeniz kıyılarındaki büyük üslerinden biri oldu.

1571 yılında İnebahtı'da yıkılmasından sonra yenilenen ve Akdeniz'de tekrar faaliyet göstermeye başlayan Osmanlı donanması, 1574'te Koca Sinan Paşa'nın serdarlığında ve Kılıç Ali Paşa'nın kaptanı deryâliğinde Calabria ve Messina taraflarını vurduktan sonra 22 Temmuz'da Halkulvâdi önlerine geldi. Otuz üç günlük kuşatmadan sonra kale alındı ve bir daha İspanyollar'a yataklık yapmaması için yanındaki iki küçük kale yıkıldı, ancak eski kale yeniden esaslı şekilde tahkim edildi. Bu arada 205 top Osmanlılar'ın eline geçti (Peçuylu İbrâhim, I, 502-503). Bu savaşla ilgili olarak Rumûzî'nin *Târîh-i Feth-i Yemen* adlı eserinin sonunda 2500 beyitlik bir ilâve vardır. Nehrevâfi bu eseri Arapça olarak nesre çevirirken Tunus seferiyle ilgili kısma da yer vermiştir (*el-Berku'l-Yemâni*, Riyad 1967, s. 468-473).

Bu dönemde stratejik önemini koruyan Halkulvâdi daha sonraki yıllarda korsanlar tarafından üs haline getirildi. Hammûde Bey zamanında (1782-1814) kasabada yeni istihkâmlar yapıldı. Ahmed Bey ise (1837-1855) bir tersane ile yazlık bir saray inşa ettirdi. Burası, özellikle 1861-1865 yılları arasında başşehir Tunus'un yılda ortalama 600 büyük ticaret gemisinin uğradığı bir dış limanı oldu. 1880'li yıllarda başlayan Fransız işgalinin ardından başşehir için önemini koruyan Halkulvâdi, çoğunu İtalyan asıllıların oluşturduğu bir balıkçı köyü ve kaplıca mahalli idi. Tunus gölünün sonundaki Tunus Limanı'nın inşası ve burayı Tunus'a bağlayan 10 km. uzunluğunda, 7,5 m. derinliğindeki kanalın çamurlarının temizlenmesiyle XX. yüzyıl başında önemli bir gümrük limanı haline geldi. Ülke ithalâtının dörtte üçü, ihracatının ise yarısına yakın kısmı buradan yapılırdı. Gözde bir plaj ve konut yörenesi olan şehrin 1926 yılındaki nüfusu 7400 kişiydi. Bunun 2000'ini yahudiler, üçte ikisini İtalyanlar'ın oluşturduğu 4000'ini Avrupalılar teşkil ediyordu. Bu sayı 10.150'si Avrupalı, 3300'ü yahudi olmak üzere 1956'da 26.300'e, 1975'te 41.912'ye ve 1984'te ise 61.609'a yükseldi.

Koca Sinan Paşa'nın Halkulvâdi'yi fethini ve Tunus hükümi ile beyinin esir alınışını gösteren bir minyatür (*Târîh-i Feth-i Yemen*, İÜ Ktp., TY, nr. 6045, vr. 621*)

BİBLİYOGRAFYA :

Piri Reis, *Kitâb-ı Bahriye* (nşr. Ertuğrul Zekâi Ökte v.dğr.), İstanbul 1988, III, 1363, 1366; *Gazavât-ı Hayreddin Paşa: Barbaros Hayreddin Paşa'nun Hatıraları* (s. nşr. Yılmaz Öztuna), İstanbul 1989, s. 22; Peçuylu İbrâhim, *Târîh*, I, 493-494, 502-503; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-kibâr: Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan* (s. nşr. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 1973, s. 40, 44, 65, 66, 67, 144-145, 185; Hammer (Atâ Bey), VI, 276-278; Fevzi Kurtoğlu, *Türklerin Deniz Muharebeleri*, İstanbul 1932, s. 283-286, 587, 588; Aziz Samih İter, *Şimali Afrikada Türkler*, İstanbul 1936, I, 116 vd.; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, 28-30; E. Rossi, *Storia di Tripoli e della Tripolitana dalla conquista araba al 1911*, Roma 1968, s. 124, 145, 151, 152, 157; F. Braudel, *Civiltà e imperi nel Mediterraneo nell'età di Filippo II*, Torino 1976, II, 1215-1221; Ahmet Rıza Açıkan, *Tunus'un Fethi (1574)*, Ankara 1978, tür.yer.; S. Bono, *Storografia e le fonti occidentali sulla Libia (1510-1911)*, Roma 1982; a.mlf., "Tunisi e La Gollotta negli anni 1573-1574", *Africa*, XXXI, London 1976, s. 1-39; M. Ebû Ayâne, *Coğrafıyyetü Tunis*, İskenderiye 1989, s. 127, 192-193; K. J. Perkins, *Historical Dictionary of Tunisia*, London 1989, s. 55; "Devlet-i Aliyye ile Amerika Devleti Beyninde Mün'akid Muâhedâtın Süretidir", *Muâhedât Mecmuası*, II, İstanbul 1294, s. 4; Ahmed Refik, "Tunus Seferine Ait Resmî Vesikalar", *DEFM*, II/1-2 (1927), s. 76-95; Svat Soucek, "Tunisia in the Kitâb-ı Bahriye by Piri Reis", *Ar. Ott.*, V (1973), s. 196, 210, 292-293; J. Despois, "Halâl al-Wâdi", *EP* (İng.), III, 94-95.

MAHMUT H. ŞAKIROĞLU

HALLAC MAHMUD MESCİDİ

Ankara'da

XVI. yüzyılda yapılmış

kubbeli bir Osmanlı dönemi mescidi.

Eski Ankara'nın merkezinde, Ulus civarında Doğanbey mahallesinde bulunmaktadır. Adını kimden ve ne zaman aldığı tesbit edilemeyen mescidin kapısı üstünde yer alan iki satırlık orijinal Arapça kitâbesinde bu hayır eserinin 952 (1545-46) yılında Ali b. Abdullah tarafından yaptırıldığı yazılıdır. İbrahim Hakkı Konyalı, Mübârek Galib Bey tarafından ewelce yayımlanan kitâbenin hatalı olduğunu ve bu arada tarihinin 902 (1496-97) şeklinde yanlış verildiğini belirtir. Bu esas inşa kitâbesinin üstünde, doğrudan doğruya duvar yüzeyine siyah sabit mürekkeple dört beyitlik manzum bir tamir kitâbesi daha yazılmıştır. Burada mescidin adında bir kişi tarafından tamir ettirildiği bildirilmektedir. Hallac Mahmud Mescidi Vakıflar İdaresi'nce 1950'lerde bir daha tamir ettirilmiştir.